

Tomasz Chinciński

Forpoczta Hitlera

Rola niemieckiej dywersji
w polityce Hitlera wobec Polski
i w wojnie 1939 roku

Redakcja:

Korekta: *Anna Kaniewska*

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków KreacjaPro

Copyright © 2010 by the Author and Muzeum II Wojny Światowej

ISBN 978-83-7383-389-0

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Krakowskie Przedmieście 62, 00-322 Warszawa
tel./fax 022 828 93 91, 022 826 59 21, 022 828 95 63
dział handlowy: jak wyżej w. 105, 108
e-mail: info@scholar.com.pl; scholar@neostrada.pl
www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (*Stanisław Beczek*)

Druk i oprawa:

Spis treści

Wstęp	9
1. Cele badawcze	10
2. Stan badań	11
3. Baza źródłowa	16
4. Konstrukcja pracy	18
5. Pojęcia stosowane w pracy	19

Rozdział 1

Cele polityki III Rzeszy wobec Niemców mieszkających

poza jej granicami	24
1. Narodowe i państwowe granice (<i>Volks- und Staatsgrenzen</i>) Rzeszy w koncepcjach geopolitycznych Karla Haushofera	25
2. <i>Lebensraum</i> i kwestia Niemców mieszkających za granicami Rzeszy w programie politycznym Adolfa Hitlera	30
3. Struktury realizujące politykę III Rzeszy wobec Niemców mieszkających za granicą	37
4. Polityka III Rzeszy wobec Niemców mieszkających za granicą (ze szczególnym uwzględnieniem przypadku Austrii i Czechosłowacji)	45

Rozdział 2

Polityka Hitlera wobec Polski i mniejszości niemieckiej w Polsce

1. Polityka Hitlera wobec państwa polskiego	67
2. Polityka III Rzeszy wobec Niemców mieszkających w Polsce	81
3. Rola „działań wywrotowych” i „tajnych prowokacji” w polityce i w planach wojennych Hitlera wobec Polski w 1939 r. Utworzenie „piątej kolumny”	93

Rozdział 3

Działania socjotechniczne. Próby wpływania w 1939 r. na nastroje społeczne oraz sterowania zachowaniami masowymi Niemców mieszkających w Polsce

1. Wpływ polityki zagranicznej III Rzeszy na postawy Niemców mieszkających w Polsce i na nastroje Polaków	106
2. Rola niemieckich tajnych służb w kształtowaniu masowych zachowań volksdeutschów	122

Rozdział 4

Powstanie i działalność niemieckich organizacji dywersyjnych na Śląsku w 1939 r.	134
1. Powstanie, rozwój organizacyjno-kadrowy i podstawowe formy działalności grup dywersyjnych utworzonych przez Abwehrę (wiosna–lato 1939 r.)	135
2. Dywersja przygotowywana przez SD	144
3. Dekonspiracja i aresztowania członków niemieckich organizacji dywersyjnych	149
4. Operacja opanowania Przełęczu Jabłonkowskiej	155
5. Prowokacje w Gliwicach, Stodołach i Byczynie	160
6. „Mała wojna” (<i>Kleinkrieg</i>)	166

Rozdział 5

Sytuacja w Wielkopolsce – utworzenie i funkcjonowanie niemieckich grup dywersyjnych w 1939 r.	182
1. Utworzenie i początki funkcjonowania grup dywersyjnych podległych Abwehrze (wiosna–lato 1939 r.)	183
2. Dywersyjne plany i zamachy przygotowywane przez SD	192
3. Aresztowania	196
4. Działalność grup dywersyjnych we wrześniu 1939 r.	200

Rozdział 6

Przygotowania i realizacja niemieckiej dywersji na Pomorzu w 1939 r.	217
1. Sabotażowo-dywersyjne plany i przygotowania Abwehry	218
2. Prowokacje przygotowywane przez SD	225
3. Działania polskich władz	231
4. Operacje opanowania mostów na Wiśle w Tczewie i w Grudziądzu	234
5. Incydenty graniczne i pierwsze utarczki z dywersantami	241
6. Sytuacja w Bydgoszczy 3–4 września 1939 r.	247
7. Działania dywersyjne w okolicach Bydgoszczy	265

Rozdział 7

Niemieckie działania dywersyjne w głębi kraju (na obszarze województw Polski południowej, wschodniej i centralnej) w 1939 r.	271
1. Organizacja grup dywersyjnych przez Abwehrę	272
2. „Mały sabotaż” w ostatnich dniach pokoju i na początku wojny (osiągnięcia, niepowodzenia i aresztowania)	290
3. Dywersja podczas kampanii wojennej	303
4. Udział dywersantów-spadochroniarzy w kampanii wojennej	328

Rozdział 8

Taktyka „konia trojańskiego”. Uwagi końcowe	336
1. Próba oceny znaczenia działań specjalnych w polityce Hitlera wobec Polski w 1939 r.	336
2. Bilans działalności niemieckich organizacji dywersyjnych w Polsce w 1939 r.	344
Bibliografia	357
Źródła archiwalne	357
Źródła publikowane	358
Opracowania	361
Wykaz skrótów	371
Summary	375
Zusammenfassung	385
Indeks osobowy	396
Indeks miejscowości	410

Wstęp

„Na różnych obszarach Polski żyją jeszcze obok rodowitych Polaków przedstawiciele mniejszości niemieckiej oraz przedstawiciele nieniemieckojęzycznych, ale sympatyzujących z Niemcami, grup narodowościowych. Te niemieckie, jak również nieniemieckojęzyczne grupy narodowościowe chcą się uwolnić spod polskiego jarzma i będą wspierać walkę niemieckich sił zbrojnych. (...) Posiadają następujące znaki rozpoznawcze: 1) opaski na ramię ze swastyką, 2) pistolet nr 14 lub 31, niekiedy również granaty ręczne wzoru czeskiego. (...) hasłem dla wszystkich (Niemców, Polaków, Ukraińców, Rosjan i Czechów) jest: »Echo« (wszędzie jednakowo wymawiane i pisane)¹ – informowała żołnierzy Wehrmachtu, wybierających się na wojnę z Polską, specjalnie opracowana instrukcja. Dokument ten wskazuje, że planowane działania dywersyjne z udziałem mniejszości narodowych mieszkających w Polsce miały stanowić istotny element w kampanii 1939 r.

Na terenie Polski, na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej, agenci służb specjalnych III Rzeszy przystąpili do tworzenia organizacji dywersyjnych. Niemieckie działania dywersyjne prowadzone przeciwko Polsce były przygotowywane przynajmniej od marca 1939 r. przez dwie, rywalizujące ze sobą struktury aparatu państwowego III Rzeszy: wywiad wojskowy Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych (Oberkommando der Wehrmacht) – Abwehre – i Służbę Bezpieczeństwa Reichsführera SS – Sicherheitsdienst (SD). W przeddzień rozpoczęcia wojny agenci służb specjalnych, podległych Reinhardowi Heydrichowi i Wilhelmowi Canarisowi, przystąpili do wykonania rozmaitych akcji dywersyjnych i tajnych prowokacji. Właśnie te działania niemieckich tajnych służb są przedmiotem niniejszej monografii.

¹ K.M. Pospieszalski, *Sprawa 58000 „Volksdeutschów”*. *Sprostowanie hitlerowskich oszczerstw w sprawie strat niemieckiej mniejszości w Polsce w ostatnich miesiącach przed wybuchem wojny i w toku kampanii wrześniowej*, „Documenta Occupationis”, t. 7, wyd. 2, Poznań 1981, s. 86–87: Instrukcja dla wojsk zaangażowanych przeciwko Polsce (cytuję według własnego tłumaczenia).

1. Cele badawcze

Prowadzona przez niemieckie tajne służby w Polsce w 1939 r. działalność dywersyjna i sabotażowa pozostaje w naukowych rozważaniach dotyczących II wojny światowej do dzisiaj szczególnie spornym tematem. Do dotychczas niewyjaśnionych kwestii należy zaliczyć zwłaszcza rozmiar współuczestnictwa niemieckiej mniejszości, żyjącej w Polsce, w dywersji i sabotażu przygotowanym przez Abwehrę i SD. Obciąża to polsko-niemieckie stosunki w obszarze pamięci historycznej do dzisiaj. Jednym z głównych celów niniejszej publikacji jest wyjaśnienie tych kontrowersji dzięki przeprowadzonej rzetelnej kwerendzie i analizie źródeł.

Intencją prowadzonych dociekań naukowych było odtworzenie, na podstawie rekonstrukcji przeszłości, wykorzystując zachowane dokumenty, rzeczywistych niemieckich działań dywersyjnych i sabotażowych, podejmowanych przez struktury i organizacje utworzone przez niemieckie tajne służby w Polsce w 1939 r. Konieczne wydawało się dokładne ustalenie, na podstawie przede wszystkim niemieckich źródeł, liczby obywateli polskich narodowości niemieckiej, jaka była zaangażowana w te działania. Wyjaśnienia wymagają też sprawy związane z funkcjonowaniem służb specjalnych III Rzeszy w kontekście prowadzonej przez nie działalności dywersyjnej.

Dla przybliżenia roli, jaką odegrały w Polsce w 1939 r. niemieckie tajne służby, ważne wydawało się przeprowadzenie nie tylko dokładnych, lecz także zróżnicowanych badań. Dlatego opisując prowadzoną w Polsce w 1939 r. działalność dywersyjną, przedstawiono ją w kontekście relacji zachodzących między państwem niemieckim, mniejszością niemiecką a państwem polskim. Nie ograniczono się tylko do rekonstrukcji historycznej. Kierując się zamiarem pełnego wyjaśnienia badanego zagadnienia, przeanalizowano również całokształt polityki struktur aparatu państwowego III Rzeszy wobec niemieckiej grupy narodowej za granicą, szczególnie uwzględniając sytuację w Austrii, Czechosłowacji i Polsce, ale także ideowe założenia tego programu. Przedstawienie działalności niemieckich organizacji dywersyjnych w Polsce w 1939 r. na tle sytuacji geopolitycznej było ważne nie tylko ze względu na podobieństwo wydarzeń, jakie miały miejsce w Austrii i Czechosłowacji w 1938 r., lecz także z powodu wskazania na wspólne ideologiczne podstawy polityki III Rzeszy wobec Niemców za granicą, oparte na koncepcjach niemieckiej doktryny geopolitycznej, w szczególności na myśli politycznej Karla Haushofera. Doświadczenia niemieckiej polityki z lat 1938–1939 na arenie międzynarodowej oraz ideowe założenia programu politycznego Adolfa Hitlera, które w dużej mierze zostały ukształtowane pod wpływem Haushofera, nie mogły pozostawać bez wpły-

wu na politykę III Rzeszy wobec Polski i mniejszości niemieckiej w Polsce w 1939 r. Dlatego za celowe uznano wplecenie w tok narracji historycznej analizy zachodzących procesów politycznych, tak aby zwrócić uwagę na okoliczności sprzyjające powstaniu i realizacji pewnych decyzji politycznych i na ich następstwa. Poza tym rozpatrywanie działalności niemieckich struktur dywersyjnych w połączeniu z prześledzeniem procesu politycznego powinno umożliwić znalezienie odpowiedzi na pytanie o motywacje podejmowania przez niemieckie tajne służby działań specjalnych. Innymi słowy, jakie względy, czy czysto militarne, czy też może polityczne, decydowały o uruchamianiu struktur, realizujących działania w zakresie sabotażu i dywersji.

2. Stan badań

Publikacje o dywersyjno-spiegowskiej działalności niemieckich służb specjalnych, ukazujące się w czasie II wojny światowej, opierały się na częściowym materiale źródłowym i miały charakter publicystyczny². O ile w tekstach wydawanych przez aliantów można dopatrzeć się pewnego wyolbrzymiania zjawiska, o tyle propaganda III Rzeszy bagatelizowała sprawę, robiąc z niemieckiej piątej kolumny wymysł brytyjskiego Ministerstwa Informacji. Dopiero po zakończeniu wojny powstały możliwości rzetelnego zbadania i opisanie problemu.

Powojenne badania, prowadzone przez polskich historyków i prawników, udokumentowały niektóre niemieckie działania dywersyjne. Do ważniejszych osiągnięć należy odnalezienie niemieckich dokumentów, zawierających plany zamachów, które miały być przeprowadzone w Polsce w sierpniu 1939 r., oraz opublikowanie przez Edmunda Osmańczyka wypisów wszystkich i fotokopii niektórych z tych dokumentów³. Wiele wniosły też studia Karola

² Szczegółowo na temat tych publikacji pisałem w artykule: *Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 r. w świetle dokumentów policyjnych i wojskowych II Rzeczypospolitej oraz służb specjalnych III Rzeszy*, część 1 (marzec–sierpień 1939 r.), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2 (8), s. 160–166.

³ E.J. Osmańczyk, *Dowody prowokacji (nieznane archiwum Himmlera)*, Kraków 1951. Dokumenty te zostały odnalezione po wojnie w piwnicy budynku sądu w Berlinie Zachodnim przez niemieckiego adwokata Aloisa Glugla, który przekazał je Edmundowi Osmańczykowi, korespondentowi „Czytelnika” w Niemczech. Wykaz wszystkich dokumentów wraz ze związanym opisem treści każdego z nich oraz fotokopie materiałów, dotyczących wybranych 23 planów zamachów, zostały następnie opublikowane przez Osmańczyka. Niestety do dzisiaj zachowały się tylko nieliczne oryginalne dokumenty w archiwum Instytutu Zachodniego. Cały zbiór składał się z 223 numerowanych skoroszytów. Nie wiadomo, co się stało z większością oryginałów. Prawdopodobnie zaginęły lub zostały zagubione w niewyjaśnionych okolicznościach. Ponadto słabością pracy Osmańczyka jest brak informacji, które z planowanych zamachów zo-

Mariana Pospieszalskiego nad dokumentami niemieckiego urzędu – Centralą ds. Grobów Zamordowanych Volksdeutschów przy Namiestniku Rzeszy w Okręgu Kraju Warty (Zentrale für Gräber der ermordeten Volksdeutschen beim Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland). Dzięki nim wiadomo, że we wrześniu 1939 r. w Polsce zginęło 3257 cywilów narodowości niemieckiej, a nie 58 tys., jak to przedstawiała niemiecka propaganda. Autor oszacował też liczbę Niemców zabitych z powodu udziału w dywersji na 2 tys. Niezwykle ważne było także dotarcie przez Andrzeja Szefera do dokumentów wrocławskiego oddziału Abwehry, przechowywanych w archiwum wojskowym we Fryburgu Bryzgowijskim (Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg). Potwierdzają one przygotowania niemieckiej dywersji od wiosny 1939 r.⁴ Autor jednak nie objął badaniem wszystkich dokumentów znajdujących się w tym archiwum. Opublikowane przez Szefera materiały zostały tylko częściowo opracowane, a wielu zawartych w nich informacji nie poddano krytyce źródłowej. Powstało także kilka naukowych monografii, opartych na dokumentach poświęconych tej problematyce⁵, która zajmuje ważne miejsce w syntezach naukowych, do-

stały wykonane. Ustalenia tego podjął się po wielu latach Karol Marian Pospieszalski, a wyniki swoich badań opublikował w artykule *Nazi-Anschläge gegen deutsches Eigentum. Ein Plan des Reichsführers SS vom Sommer 1939*, „Polnische Weststudien” 1983, t. 2, z. 1 (wersja w języku polskim: *Zamachy nazistowskie na mienie niemieckie. Plany Reichsführera SS z lata 1939 roku*, „Przegląd Zachodni” 2004, nr 1). Badania te wyjaśniły jednak tylko część spośród wszystkich 180 przypadków.

⁴ *Dywersyjno-sabotażowa działalność wrocławskiej Abwehry na ziemiach polskich w przededniu agresji hitlerowskiej w 1939 r.*, wybór dokumentów i oprac. A. Szefer, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, Warszawa 1987, t. 32, s. 271–372. Dokumenty te obejmują tylko południową i zachodnią część Polski (wszystkie cytowane w książce dokumenty pochodzące z tej edycji źródłowej podaje według własnego tłumaczenia).

⁵ Do najważniejszych należą prace: S. Osiński, *V kolumna na Pomorzu Gdańskim*, Warszawa 1965; M. Cygański, *Hitlerowska V kolumna w województwach śląskim i krakowskim w 1939 roku*, Opole 1972; A. Szefer, *Prywatna wojna leutnanta Alberta Herznera, czyli niemiecki napad na Przełęcz Jablonkowską w nocy z 25 na 26 sierpnia 1939 roku*, Katowice 1987; *idem*, *Hitlerowska prowokacja w Gliwicach oraz w Stodolach i Byszynie 31 sierpnia 1939 roku*, Gliwice 1989. Warto też odnotować artykuły: R.W. Staniewicz, *Szersze tło historyczne i rzeczywiste cele dywersji niemieckiej w Bydgoszczy 3.9.1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1962, z. 4, s. 361–406; *idem*, *Piąta kolumna hitlerowska w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza)* [w:] *W XX rocznicę Września*, Poznań 1960, *passim*. Niemieckiej dywersji poświęcono sporo miejsca także w pracach: M. Cygański, *Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej w latach 1919–1939*, Łódź 1962; P. Bauer, B. Polak, *Armia Poznań w wojnie obronnej 1939*, Poznań 1982; K. Ciechanowski, *Armia „Pomorze” 1939*, Warszawa 1983; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; G. Mazur, *Pokucie w latach drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia*, Kraków 1994; *Warszawa we wrześniu 1939 roku. Obrona i życie codzienne*, red. C. Grzelak, Warszawa 2004.

tyczących wojny 1939 r.⁶ Autorzy tych prac nakreślili szerokie spektrum działań specjalnych, podejmowanych przez tajne służby III Rzeszy, wnosząc w tej dziedzinie sporo nowej wiedzy. Szczególnie jednak mocno podkreślali odgrywaną przez mniejszość niemiecką rolę irredenty, często wyolbrzymiając jej rozmiar i znaczenie, jednocześnie przemilczając nadużycia strony polskiej w stosunku do Niemców niezaangażowanych w tę działalność. Nie brano też pod uwagę panującej wtedy w Polsce psychozy, która często objawiała się w postaci wyolbrzymiania problemu rzeczywistej niemieckiej dywersji. Prowadziło to do pewnego zawężenia metodycznego i tematycznego, a także do specyficznej interpretacji procesu historycznego. Dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w. pojawiły się opracowania autorstwa badaczy, zajmujących się dziejami mniejszości niemieckiej w Polsce, w których w sposób bardziej wyważony zaczęto opisywać problem zaangażowania się polskich Niemców w działalność dywersyjną, kierowaną przez tajne służby III Rzeszy. Takie poglądy, oparte na odwołaniu się do polskiego i niemieckiego materiału źródłowego, przedstawili w swoich pracach Przemysław Hauser i Albert Kotowski⁷. Ponadto w ostatnich latach niektórzy polscy historycy zaczęli powątpiewać w niemiecką działalność dywersyjną prowadzoną w Polsce w 1939 r. Dariusz Matelski pierwszy postawił tezę, że dywersyjna działalność mniejszości niemieckiej nie znalazła „potwierdzenia w najnowszych badaniach źródłowych”⁸. Poglądy te podzielał Jędrzej Włodzimierz Jastrzębski⁹ oraz Jerzy Krasuski¹⁰.

⁶ Ograniczę się tu tylko do wymienienia najważniejszych i najbardziej aktualnych: *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 1: *Kampania wrześniowa*; cz. 2: *Przebieg działań od 1 do 8 września*, Londyn 1956; cz. 3: *Przebieg działań od 9 do 14 września*, Londyn 1959; cz. 4: *Przebieg działań od 15 do 18 września*, Londyn 1986; L. Moczulski, *Wojna polska. Rozgrywka dyplomatyczna w przededniu wojny i działania obronne we wrześniu–październiku 1939*, Poznań 1972; T. Jurga, *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990; P.P. Wiczorkiewicz, *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001.

⁷ P. Hauser, *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Poznań 1998, s. 202–203; A. Kotowski, *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939*, Toruń 2003 (wydanie niemieckie: *Polens Politik gegenüber seiner deutschen Minderheit 1919–1939*, Wiesbaden 1998).

⁸ D. Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa–Poznań 1999, s. 152. „Dopiero klęska wojsk polskich w tzw. bitwie granicznej (1 i 2 września 1939 r.) wywołała wśród ludności polskiej psychozę zagrożenia oraz posądzenia Niemców polskich, iż są »V kolumną« oraz »czujką i awangardą Wehrmachtu«” (*ibidem*, s. 184).

⁹ W. Jastrzębski, *Mniejszość niemiecka w Polsce we wrześniu 1939 r.* [w:] *Mniejszości narodowe a wybuch II wojny światowej*, red. J. Benyskiewicz, Zielona Góra 1998, s. 67.

¹⁰ J. Krasuski, *Polska–Niemcy. Stosunki polityczne od zarania po czasy najnowsze*, Poznań 2003, s. 269–270. Zdaniem tego autora „badania archiwalne nie potwierdzają zasadności istnej historii, jaka ogarnęła władze i społeczeństwo polskie w 1939 r. i po wybuchu wojny w sprawie rzekomej dywersyjnej działalności mniejszości niemieckiej. Podbiwszy Polskę w 1939 r., władze hitlerowskie nie odznaczyły żadnego Niemca za działalność dywersyjną i partyzancką przeciw-

Na uwagę zasługuje książka holenderskiego historyka Louisa de Jonga *The German Fifth Column in the Second World War*¹¹, w której kilkanaście stron jest poświęconych Polsce. Jest ona efektem prac badawczych nad niemiecką piątą kolumną, prowadzonych na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. w Państwowym Instytucie Dokumentacji Wojny w Amsterdamie (State Institute for War Documentation at Amsterdam). Autor przestudiował materiały procesu norymberskiego i opublikowane po wojnie niemieckie dokumenty. Książka ta jest pierwszą krytyczną monografią poświęconą problemowi niemieckiej piątej kolumny. Wcześniejsze publikacje na ten temat, ukazujące się w Europie i w Ameryce, pisano „na gorąco”, bez krytycznego podejścia do materiału źródłowego. Pomimo faktu, że holenderski historyk dokonał rzetelnej krytyki źródeł i kierował się dużą ostrożnością i sceptycyzmem wobec faktów niepotwierdzonych przez źródła niemieckie, to jednak w prowadzonych badaniach nie ustrzegł się błędów. Autor za bardzo zaufał źródłom niemieckim i nie skonfrontował ich z dokumentami innej proveniencji, dlatego niejednokrotnie uznawał za obiektywną prawdę to, co zapisano w dziennikach Abwehry o sukcesach niemieckich grup dywersyjnych¹². Niestety, autor tej monografii nie miał też możliwości wykorzystania archiwów policji i kontrwywiadu wojskowego państw, na których terytorium działała niemiecka piąta kolumna.

Niektórzy historycy niemieccy w pracach naukowych, pisanych po wojnie, starali się zaprzeczać szpiegowskiej i dywersyjno-sabotażowej działalności Niemców w Polsce w 1939 r. Tacy historycy jak Richard Breyer¹³ czy Theodor Bierschenk¹⁴ przedstawiają wszystkich Niemców mieszkających w II Rzeczypospolitej jako lojalnych obywateli państwa polskiego, którzy niesłusznie zostali pośądzeni przez władze polskie o zdradę stanu. Inne stanowisko wojskom polskim. Represje stosowane przez władze polskie wobec mniejszości niemieckiej w miesiącach poprzedzających wybuch wojny, aresztowania, wysiedlenie Niemców z obszarów przygranicznych, prowokowanie zajęć antyniemieckich, zwłaszcza przez wojewodów poznańskiego i śląskiego: Ludwika Bociańskiego i Michała Grażyńskiego wbrew napomnieniom ze strony Ministerstwa Spraw Zagranicznych – splamili czystość sprawy polskiej w obliczu agresji hitlerowskiej”.

¹¹ L. de Jong, *The German Fifth Column in the Second World War*, London 1956 (*De Duitse Vijfde Colonie in de Tweede Wereldoorlog*, Leyend 1953). Wydanie holenderskie jest nieco obszerniejsze, w edycji brytyjskiej pominięto niektóre wątki, m.in. wydarzenia bydgoskie z 3 września 1939 r.

¹² Tak jest na przykład w przypadku opisów akcji dywersantów na Przełęczy Jabłonkowskiej z 26 sierpnia 1939 r. i zajęcia Katowic przez niemieckich dywersantów 4 września 1939 r. W obu przypadkach zostały bezkrytycznie przyjęte wersje przedstawione w niemieckich dziennikach, które odbiegają od prawdy, co wykazały konfrontacje z innymi dokumentami.

¹³ R. Breyer, *Das Deutsche Reich und Polen 1932–1937. Aussenpolitik und Volksgruppenfragen*, Würzburg 1957.

¹⁴ T. Bierschenk, *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*, Würzburg 1954.

sko zajął Paul Leverkühn¹⁵, niegdyś bliski współpracownik admirała Wilhelma Canarisa, szefa Abwehry. Na kartach swojej książki przyznał, że wywiad niemiecki już przed wybuchem wojny miał w Polsce pokaźną sieć informatorów, zwerbowanych spośród volksdeutschów. Także w pracy o polsko-niemieckim wrześnieu 1939 r. Peter Aurich¹⁶ przyznaje, że mniejszość niemiecka była zaangażowana w działalność wywiadowczo-sabotażową, a po wybuchu wojny dochodziło do niemieckiej dywersji na tyłach polskiej armii. W Niemczech została też wydana książka Herberta Schindlera¹⁷, omawiająca akcje dywersyjne w Mostach i w Tczewie z końca sierpnia 1939 r., oparta na dokumentach Abwehry przechowywanych w archiwum wojskowym we Fryburgu Bryzgowijskim. Naukowego opracowania przez niemieckich autorów, Alfreda Spiessa i Heinera Lichtensteina, doczekała się także akcja o kryptonimie „Tannenberg”¹⁸.

Na temat niemieckiej dywersji w Polsce w 1939 r. powstało już sporo opracowań naukowych. Analizując literaturę przedmiotu, nietrudno zauważyć, że występują różnice zdań między historykami. Dotyczą one samej skali niemieckiej dywersji, jak również liczby ofiar obywateli polskich niemieckiej narodowości oraz przyczyn ich śmierci. Wokół tego zagadnienia powstało też wiele stereotypów i nieporozumień¹⁹. W tym kontekście warto przyjrzeć się zachowanym źródłom, zarówno już publikowanym, jak i przechowywanym w archiwach, i na ich podstawie pokusić się o próbę rekonstrukcji i rzetelnej oceny

¹⁵ P. Leverkühn, *Der Nachrichtendienst und die Spionageabwehr* [w:] *Bilanz des zweiten Weltkrieges*, Hamburg 1955; *idem*, *Der Geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege*, Frankfurt am Main 1957.

¹⁶ P. Aurich, *Der deutsch-polnische September 1939*, „Zweimonatsschrift Politische Studien” 1970, z. 10.

¹⁷ H. Schindler, *Mosty und Dirschau 1939. Zwei Handstreich der Wehrmacht vor Beginn des Polenfeldzuges*, wyd. 2 zmienione, Freiburg 1979.

¹⁸ A. Spiess, H. Lichtenstein, *Das Unternehmen Tannenberg*, München 1979 (wyd. polskie: *Akcja „Tannenberg”*. *Pretekst do rozpoczęcia drugiej wojny*, przeł. B. Floriańczyk, Warszawa 1990, s. 168).

¹⁹ Przeglądu literatury pod kątem tych sporów i stereotypów dokonują m.in. autorzy w pracach: A. Kotowski, *Die deutsche „Fünfte Kolonne” in Polen im September 1939* [w:] *Der zweite Weltkrieg in Europa und Asien*, red. S. Kuß, H. Schwendemann, Freiburg im Breisgau 2006, s. 75–88; *idem*, *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1919–1945. Stan badań i postulaty badawcze*, „Klio” 2005, nr 6, s. 145–147; T. Chinciński, P. Machcewicz, *Wokół wydarzeń bydgoskich z 3–4 września 1939 r.* [w:] *Bydgoszcz 3–4 września 1939. Studia i dokumenty*, red. T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008, s. 8–39; J. Kutta, *Wydarzenia bydgoskie z 3–4 września 1939 roku w świetle historiografii i publicystyki polskiej* [w:] *Bydgoszcz 3–4 września...*, s. 205–231; W. Jastrzębski, *Historiografia niemiecka wobec wydarzeń bydgoskich z pierwszych dni września 1939 roku* [w:] *Bydgoszcz 3–4 września...*, s. 232–252; *idem*, *Tzw. bydgoska krwawa niedziela w świetle zachodniemieckiej literatury historycznej*, „Przegląd Zachodni” 1983, nr 5/6, s. 255–261.

działań, podejmowanych przez niemieckie służby specjalne. Wiele materiałów, rozproszonych po archiwach w Polsce i za granicą, nie było dotąd nigdy w pełni wykorzystanych i konfrontowanych ze sobą.

Poza tym ciągle pojawiają się nowe aspekty i problemy wymagające nowego podejścia oraz badawczej weryfikacji. Powiększanie się historycznego dystansu, a także nowe doświadczenia polityczne (transformacja ustrojowa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zjednoczenie Niemiec, rozpoczęty dialog w obszarze pamięci historycznej narodów Europy), pozwalają na nowo odczytać znane już przekazy źródłowe. Ponadto wskazana wydaje się też próba całościowego ujęcia problemu w kontekście zarówno rekonstrukcji historycznej, jak i analizy politologicznej. Dotychczas nie powstała jeszcze praca, która w sposób kompleksowy traktowałaby zagadnienie niemieckiej dywersji w Polsce w 1939 r., w powiązaniu z rozpatrywaniem sytuacji geopolitycznej i polityki III Rzeszy wobec niemieckiej grupy narodowej za granicą.

3. Baza źródłowa

Z punktu widzenia badanego zagadnienia najważniejszymi źródłami były przede wszystkim materiały wytworzone na bieżąco przez instytucje państwowe III Rzeszy, a w szczególności przez niemieckie tajne służby – Abwehře i SD, ale także niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych oraz aparat państwowy II Rzeczypospolitej, przede wszystkim policję i wojsko. Drugorzędne znaczenie miały później powstałe relacje i zeznania świadków zarówno ze strony polskiej, jak i niemieckiej. Pewne uzupełnienie materiału źródłowego stanowiły informacje zawarte w prasie, pochodzącej z badanego okresu.

W celu dotarcia do tych materiałów źródłowych podjęto kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych. Kluczowe znaczenie dla pracy miały kwerendy przeprowadzone w: archiwum wojskowym we Fryburgu Bryzgowijskim (Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg, gdzie przechowywane są m.in. dokumenty Abwehry), archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie (dokumenty polskiej armii i polskich władz cywilnych z 1939 r.), Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie (akta kampanii wrześniowej 1939 r. i polskiego kontrwywiadu), archiwum politycznym w Berlinie (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, dokumenty niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych) oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie (akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych). Istotne informacje odnaleziono także w zasobach: Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego – Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych w Moskwie (akta Oddziału II Sztabu Głównego

Wojska Polskiego, Komendy Głównej Policji Państwowej²⁰), Archiwum Federalnego w Berlinie (Bundesarchiv Berlin, dokumentacja SS); archiwów państwowych, m.in. w: Poznaniu, Gdańsku i Bydgoszczy (materiały polskich władz cywilnych i policyjnych), archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, zarówno centrali w Warszawie, jak i ekspozytur terenowych w Bydgoszczy i Poznaniu (przede wszystkim dokumenty śledztw prowadzonych przez Komisję Badania Zbrodni Niemieckich/Hitlerowskich w Polsce oraz odpisy i kopie dokumentów niemieckich) oraz archiwum Instytutu Zachodniego w Poznaniu (relacje świadków). Kwerendą objęto także tzw. materiały aleksandryjskie, czyli mikrofilmy niemieckich dokumentów, wywiezionych w 1945 r. do Stanów Zjednoczonych i tam przez pewien czas przechowywanych w oddziale Archiwum Narodowego w Aleksandrii pod Waszyngtonem (National Archives and Records Administration Washington), następnie zwróconych archiwom Republiki Federalnej Niemiec²¹.

W pracy wykorzystano także wydawnictwa źródłowe. Oprócz wspomnianych już dokumentów Abwehry, opublikowanych przez Andrzeja Szefera, niezwykle przydatne w badaniach nad systemem politycznym i aparatem policyjnym III Rzeszy są, opublikowane po wojnie, dwie edycje źródłowe: materiały z procesu norymberskiego²² oraz dokumenty wydane przez niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych²³.

²⁰ W aktach placówki niemieckiego wywiadu wojskowego w Szczecinie (*Abwehrstelle* nr II) oraz placówki Służby Bezpieczeństwa Reichsführera SS (SD – *Abschnitt Stettin*) nie znaleziono istotnych informacji dotyczących interesującego tematu.

²¹ Przebadano dokumenty dotyczące sytuacji w Polsce w 1939 r., które znajdują się w zespole Oberkommando der Wehrmacht (Naczelne Dowództwo Sił Zbrojnych). Kwerendą objęto sprowadzone z National Archives and Records Administration Washington mikrofilmy: Records of German Field Commands – Armies (t. 312), Records of German Field Commands – Corps (t. 314), Records of Headquarters, German Armed Forces High Command (t. 77). Ustalono, że materiały te pokrywają się z dokumentami znajdującymi się w archiwum wojskowym we Fryburgu Bryzgowijskim. W dalszej części pracy odwołano się już tylko do sygnatur oryginalnych dokumentów przechowywanych w archiwum we Fryburgu Bryzgowijskim lub do ich polskiej edycji źródłowej.

²² Korzystałem z niemieckiego wydania tej edycji: *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946* [dalej: IMG], Nürnberg 1947–1949, t. 1–42 (większość cytowanych w książce dokumentów, pochodzących z tej edycji źródeł, podaję według własnego tłumaczenia; jeśli tłumaczenia zostały zaczerpnięte od innych autorów, zaznaczono to w przypisach).

²³ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945* [dalej: ADAP], seria D: (1937–1945), Baden-Baden 1950–1961, t. 1–8 (większość cytowanych w książce dokumentów, pochodzących z tej edycji, podaję według własnego tłumaczenia; jeśli tłumaczenia zostały zaczerpnięte od innych autorów, zaznaczono to w przypisach).

Dzięki obszernej kwerendzie źródłowej udało się dotrzeć do wielu jeszcze nieznanymi i niewykorzystywanych dokumentów Abwehry (np. do raportów dotyczących przerzutów broni z Rzeszy dla organizacji dywersyjnych w Polsce czy działań poszczególnych grup dywersyjno-sabotażowych) oraz polskich władz wojskowych i policyjnych (głównie do licznych meldunków, spisanych w pierwszych dniach września 1939 r.). Przede wszystkim jednak nigdy dotąd nie podjęto próby skonfrontowania ze sobą tak obszernej dokumentacji, polskiej i niemieckiej, odnoszącej się do zagadnienia działalności niemieckich struktur dywersyjnych w Polsce w 1939 r. Ponadto otrzymana w wyniku krytyki źródeł rekonstrukcja narracji historycznej nie była jak dotąd przedstawiana w porównaniu z przebiegiem procesu politycznego, warunkującego decyzję o włączeniu dywersji do niemieckiej polityki wobec Polski w 1939 r.

Wyszczególniona tu baza źródłowa pomimo jej sporej objętości jest niekompletna. Braki w materiale źródłowym stanowią poważny problem dla badacza, który stawia sobie za cel odtworzenie w miarę możliwości rzetelnego i precyzyjnego przebiegu wydarzeń sprzed siedemdziesięciu lat. Wiele wcześniej istniejących materiałów, dotyczących operacji specjalnych niemieckich tajnych służb, zostało zniszczonych jeszcze w czasie wojny. Na przykład nie zachowały się do dzisiaj dokumenty dotyczące prowokacji gliwickiej czy dywersji w Bydgoszczy. Wobec takich okoliczności autor niniejszej pracy był zmuszony odwoływać się do prawdopodobieństwa, które w pewnych przypadkach niejednokrotnie pozostaje w książce kluczową kategorią interpretacji, a nie do całkowitej pewności. Konieczność odwołania się do procesu poszlakowego nie należy jednak do sytuacji rzadkich czy wyjątkowych w nauce.

4. Konstrukcja pracy

Praca ma układ problemowo-chronologiczny, składa się z ośmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym zostały omówione główne cele polityczne III Rzeszy wobec Niemców mieszkających za granicą. Przedstawiono tam koncepcje tej polityki, struktury ją realizujące oraz przykłady konkretnych działań politycznych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na politykę wobec Niemców mieszkających w Austrii i Czechosłowacji.

Rozdział drugi poświęcony jest polityce Hitlera wobec Polski i mniejszości niemieckiej w Polsce. Zostały tu omówione polityczne plany Hitlera wobec Rzeczypospolitej oraz żyjących w jej granicach Niemców w okresie od zawarcia polsko-niemieckiej deklaracji o nieagresji w styczniu 1934 r. do momentu wybuchu wojny we wrześniu 1939 r. Zwrócono szczególną uwagę na zmiany w tej polityce, jakie zaszły na przełomie lat 1938 i 1939, które doprowadziły

do zwrotu w stosunkach polsko-niemieckich i podjęcia przez Hitlera decyzji o przygotowaniach do wojny z Polską oraz utworzeniu na jej terytorium nielegalnych struktur, mających zajmować się realizacją „działań wywrotowych” i „tajnych prowokacji”.

Kolejny, trzeci rozdział, dotyczy działań socjotechnicznych, prowadzonych przez struktury aparatu państwowego III Rzeszy wobec Niemców mieszkających w Polsce. Analizie poddano wpływ polityki zagranicznej oraz propagandy III Rzeszy z lat 1938–1939 na postawy i nastroje mniejszości niemieckiej w Polsce. Podjęto próbę opisanie zjawiska oddziaływania niemieckich tajnych służb na kształtowanie się masowych zachowań volksdeutsche. Wszystkie te działania można zaliczyć do dywersji politycznej.

Problematyka działalności niemieckich organizacji dywersyjnych w Polsce w 1939 r. została przedstawiona w ujęciu geopolitycznym, z podziałem na poszczególne regiony: Śląsk, Wielkopolskę, Pomorze oraz Polskę centralną, południową i wschodnią, w rozdziałach od czwartego do siódmego. Każdy z tych rozdziałów zbudowano według podobnego schematu, wyszczególniając problemowe zagadnienia dotyczące: struktur i kadry organizacji bojowych i sabotażowych utworzonych przez Abwehrę oraz ich konkretnej działalności, a także dywersji zorganizowanej i przeprowadzonej przez SD.

Ostatni rozdział stanowi podsumowanie całości pracy. Przeanalizowano w nim znaczenie dywersji w polityce III Rzeszy wobec Polski oraz dokonano bilansu działalności niemieckich organizacji dywersyjnych na ziemiach polskich w 1939 r.

5. Pojęcia stosowane w pracy

Wyjaśnienia wymagają pojęcia dywersji i sabotażu, które występują w niniejszej książce. Na początku lat dwudziestych XX w. w Oddziale II Sztabu Głównego Wojska Polskiego na temat akcji dywersyjnej pisano: „w miarę rozwoju szpiegostwa spotykać się zaczynamy z pojęciem akcji dywersyjnej. Obecnie pojęcie to obejmuje planową działalność na terenie wrogiego państwa nie tylko podczas wojny, lecz na długi czas przed jej wybuchem, szczególnie zaś w okresie mobilizacyjnym”. Za typowe przejawy dywersji uważano „zarówno zorganizowaną przez Niemców propagandę wśród szeregów armii rosyjskiej w roku 1916–1917, jak i metodyczne niszczenie ośrodków przemysłowych francuskich”. Zdawano sobie doskonale sprawę, że „przy dobrej organizacji dywersji przeciwnik potrafi w znaczny sposób wpływać na stosunki wewnętrzne nieprzyjacielskiego kraju, niejednokrotnie uniemożliwia normalne życie jego obywateli”. Definiując samo pojęcie dywersji, pisano, że „jest to

samoistna akcja nieprzyjacielskich biur wywiadowczych (...) mająca na celu w sposób planowy niszczyć, paraliżować i osłabiać życie państwowo-społeczne danego państwa, nie przebiegając w środkach i posługując się wszystkimi bez wyjątku metodami, aby osiągnąć zamierzony cel”²⁴.

Słowo „dywersja” pochodzi od francuskiego wyrazu *diversion*, które oznacza „działanie wojenne mające na celu odwrócenie uwagi nieprzyjaciela, odciążenie albo osłabienie jego sił”, m.in. takie jak „akcja partyzancka na tyłach wojsk nieprzyjacielskich”. Ale dywersja to także „wroga działalność uprawiana w celu osłabienia obronności sił gospodarczych i kulturalnych państwa”²⁵.

Innymi słowy, za dywersję uznaje się działania prowadzone przez służby wywiadowcze, których celem jest dokonanie rozkładu w szeregach przeciwnika. Najczęściej takie działania są wykonywane przez specjalne oddziały wystawione, przygotowane i kierowane przez struktury wywiadu. Polegają one głównie na przeprowadzeniu sabotażu, akcji wywrotowej czy działalności wywiadowczej. W czasie pokoju celem takiej aktywności jest osłabienie obronności danego państwa poprzez zakłócenie normalnego toku jego funkcjonowania oraz zakłócenie życia codziennego społeczeństwa. Podczas wojny działania dywersyjne są nasilane i mają dodatkowo na celu odciążenie uwagi, sił i środków od walki prowadzonej na głównym froncie. Polegają one wówczas zasadniczo na: „niszczeniu linii komunikacyjnych, węzłów drogowych i kolejowych, utrudnianiu dokonywania przegrupowań wojsk, niszczeniu obiektów o dużym znaczeniu wojskowym i gospodarczym, składów i magazynów zaopatrzenia wojsk, dezorganizacji systemu dowodzenia wojskami i łączności oraz zbieraniu danych wywiadowczych dla potrzeb walczących armii”²⁶.

W myśl powyższych definicji do działań dywersyjnych, których składowym czynnikiem jest sabotaż²⁷, zaliczyć można zadania wyznaczone przez Abwehrę zarówno organizacjom bojowym (Kampf-Organisationen – KO), jak i sabotażowym (Sabotage-Organisationen – SO). Zadania zlecone tym ostatnim strukturom miały polegać na przeprowadzeniu sabotażu, którego celem byłoby owo „odwrócenie uwagi nieprzyjaciela” i „osłabienie obronności sił gospodarczych państwa”. Dlatego możemy te zadania zdefiniować jako dywersyjny sabotaż,

²⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie [dalej: CAW], Oddział II Sztabu Głównego WP, I. 303.II.2503, *Dywersja nieprzyjacielska na terenie państwa polskiego. Jej stan, możliwości, środki zaradcze*, Warszawa 1922, s. 1–3.

²⁵ *Słownik języka polskiego*, Polska Akademia Nauk, t. 2, Warszawa 1965, s. 533–534; por. *Mały słownik języka polskiego PWN*, wyd. X, Warszawa 1993, s. 169; *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980, s. 169.

²⁶ *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 1, Warszawa 1967, s. 349–350.

²⁷ Por. J. Bronisławski, *Szpiegostwo, wywiad, paragrafy*, Warszawa 1974, s. 46.

czyli tajne przedsięwzięcia podejmowane na tyłach armii, których celem jest utrudnienie prowadzenia zasadniczych działań wojennych.

W świetle prawa wojennego formacje dywersantów nie były i nie są uznawane za część armii, ponieważ ich członkowie nie noszą „stałych i dających się rozpoznać z daleka znaków rozpoznawczych” oraz nie przestrzegają zasady jawnego noszenia broni. Tym samym dywersantom nie przysługuje status strony walczącej i nie mogą być oni traktowani jako jeńcy wojenni²⁸.

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w. synonimem akcji dywersyjnej stała się działalność „piątej kolumny”. Terminu tego użył po raz pierwszy w 1936 r., w czasie wojny domowej w Hiszpanii, gen. Emilio Mola. Przed atakiem na Madryt stwierdził on, że „cztery główne kolumny wojsk nacierających na stolicę zostaną wsparte przez piątą kolumnę – sympatyków ukrywających się w mieście”²⁹. Terminu „piąta kolumna” używano potem zwykle na określenie grup dywersantów rekrutowanych spośród nacjonalistycznych środowisk w obrębie mniejszości niemieckiej w Czechosłowacji i Polsce, a także wobec różnego rodzaju zagranicznych agentur wywiadowczych III Rzeszy, współdziałających z wojskami regularnymi. W okresie II wojny światowej za piątą kolumnę zaczęto uważać Niemców prowadzących działalność dywersyjną poza granicami III Rzeszy, podporządkowaną polityce terytorialnej ekspansji Niemiec. Aktywność niemieckiej piątej kolumny dzielono na polityczno-propagandową w okresie pokoju i militarną w czasie wojny lub bezpośrednio przed jej wybuchem³⁰.

Przybliżone powinny zostać także pojęcia określające status Niemców żyjących poza granicami swojego państwa, które są używane w niniejszej pracy. Wśród Niemców mieszkających poza Rzeszą wyróżniano: Niemców zagranicznych (Auslandsdeutschen), czyli obywateli Rzeszy mieszkających poza jej granicami, oraz osoby narodowości niemieckiej (Volksdeutschen), które były obywatelami obcych państw, ale przyznawały się do niemieckiej mowy i kultury³¹. Zbiorowość volksdeutschów (Niemców etnicznych) zamieszkującą teren jednego, konkretnego kraju określano mianem niemieckiej grupy narodowej.

²⁸ Por. Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Konwencja haska IV 1907), Załącznik do konwencji: Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej (Regulamin haski z 1907), 18 X 1907 r., Dziennik Ustaw 1927, nr 21, poz. 161; A. Kłaflkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 2, Warszawa 1966, s. 349–352.

²⁹ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 1998, s. 368.

³⁰ L. de Jong, *The German...*, s. V–VII, 144; por. R.W. Staniewicz, *Piąta kolumna...*, s. 54–55; S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe jako instrument polityki międzynarodowej 1919–1939*, Poznań 1986, s. 84.

³¹ Por. H.-A. Jacobsen, *Karl Haushofer – Leben und Werk*, t. 1: *Lebensweg 1869–1946 und ausgewählte Texte zur Geopolitik*, Boppard am Rhein 1979, s. 178–179.

Tym nazewnictwem najczęściej posługiwała się strona niemiecka. Natomiast przez mieszkańców państw, na których obszarach mieszkali volksdeutsche, byli oni traktowani jako mniejszość narodowa. Pojęcie to ukształtowało się na dobre w dyskursie publicznym po I wojnie światowej. Wiązało się to z ustanowieniem przez traktat wersalski międzynarodowego systemu ochrony mniejszości rasowych, religijnych i językowych. Przez mniejszość narodową rozumiano najczęściej grupę osób odróżniającą się od większości mieszkańców danego kraju takimi cechami jak właśnie: rasa, religia i język oraz także samoświadomość narodowa³². Nie zawsze jednak Niemcy mieszkający za granicą stanowili mniejszość narodową kraju, w którym żyli. Z formalnego punktu widzenia do mniejszości narodowej nie można zaliczyć Niemców zamieszkujących Austrię. Niemniej jednak z perspektywy polityki prowadzonej przez Berlin byli oni często traktowani w podobny sposób jak Niemcy mieszkający w Czechosłowacji, Polsce, Danii, we Włoszech, na Węgrzech czy w krajach bałtyckich.

Pomysłodawcą przygotowania niniejszej monografii był prof. dr hab. Paweł Machcewicz, który jeszcze jako dyrektor Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej zaproponował w 2004 r. podjęcie tego tematu i służył autorowi przez cały czas realizacji projektu swoim wsparciem. Nad koncepcją książki autor prowadził dyskusje z: prof. dr. hab. Romanem Bäckerem i prof. dr. hab. Albertem S. Kotowskim. Bardzo cenne i konstruktywne były też uwagi recenzentów tej pracy: prof. dr. hab. Ryszarda Kaczmarka i dr. hab. Grzegorza Motyki oraz redagującej książkę Hanny Maciejewskiej-Marcinkowskiej. Pomocą w docieraniu do dokumentów oraz życzliwą radą podczas pisania tej pracy służyli autorowi: dr Grzegorz Bębniak, Mieczysław Góra, prof. dr hab. Zbigniew Karpus, dr Janusz Marszałec, dr Alicja Paczoska-Hauke, prof. dr hab. Wojciech Polak, dr Tomasz Rabant, prof. dr hab. Waldemar Rezmer, prof. dr hab. Władysław Zajewski, ksiądz Wenancjusz Zmuda, prof. dr hab. Jan Żaryn. Opracowanie to z pewnością nie mogłoby się ukazać, gdyby nie wyrozumiałość i wsparcie mojej żony Izabeli. Wszystkim tym osobom składam serdeczne podziękowanie za okazaną pomoc przy powstaniu tej książki. Podziękowania także kieruję pod adresem instytucji, dzięki którym finansowemu wsparciu mogły zostać przeprowadzone badania. Są to: Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst (KAAD), której w latach 2008–2009 miałem przyjemność być stypendystą w Niemczech, oraz Instytut Pamięci Narodowej; będąc jego pracownikiem, w latach 2004–2007 realizowałem konieczne kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych.

³² Por. S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 3 i n.

Ponadto główne tezy tej monografii zostały przedstawione środowisku niemieckich historyków podczas sympozjum, zorganizowanego z okazji siedemdziesiątej rocznicy niemieckiego ataku na Polskę (*Symposium zum 70. Jahrestag des deutschen Überfalls auf Polen*) w Berlinie 28 sierpnia 2009 r. przez Berlińskie Towarzystwo Badań nad Faszyzmem i II Wojną Światową (Berliner Gesellschaft für Faschismus- und Weltkriegsforschung). Spotkały się one z zainteresowaniem i przychylną opinią ze strony niemieckich badaczy.

* * *

Aby mógł nastąpić dialog w dziedzinie wspólnej świadomości historycznej przeszłości, potrzebne są rzetelne badania spornych zagadnień. Autor ma nadzieję, że powstała na podstawie przeprowadzonych badań monografia przyczyni się do wyjaśnienia kontrowersji w obszarze świadomości historycznej Polaków i Niemców, przewyciężenia nieporozumień dotyczących przeszłości, ale także stanie się przyczynkiem do toczonej debaty nad oceną II wojny światowej i istoty systemów totalitarnych.